

EUROPA SETT FRA AFRIKA

av

CARL FREDRIK ENGELSTAD

Afrika kan man oppleve på mange måter: det er like spennende for politikeren som for fotografen, for sosiologen som for stortiltjegeren. Og så veldig og så variert er dette kontinent, at nær sagt enhver måte å oppleve det på vil være gyldig og ekte. Men nettopp fordi den afrikanske virkelighet er så rik, så fylt av motsetninger, så paradoksal, vil vel ingen med noen rett kunne si at hans opplevelse av Afrika er den rette og egentlige. Jeg forutskikker derfor med det samme, at det jeg her kommer til å si om Afrika ikke har noen pretensjoner i retning av å være uttømmende, og det kommer til å være subjektivt forsåvidt som det springer frem av nettopp *min* opplevelse av Afrika, eller en del av Afrika, i løpet av to og et halvt år — som *også* var spesielle, forsåvidt som en rekke vesentlige forhold nettopp da forandret seg radikalt i det landet jeg oppholdt meg i, slik at la oss si de neste to og et halvt år kanskje ville gi helt andre inntrykk.

Men visse ting er tross alt nokså faste og håndgripelige midt i alt dette flytende som heter Afrika. Og en av disse helt sikre tingene er, at den som kommer til Afrika i dag, og som — så langt mulighetene nå rekker — også lever med i den afrikanske hverdagsvirkelighet og ikke bare møter det hele som turist, han vil meget snart oppdage at det han på den måten opplever, er noe langt mer enn det vi vanligvis tenker på når vi sier «Afrika». At hele det afrikanske kontinent befinner seg i en oppbrudds- og nydannelsesepoke, er en av vår tids journalistiske banaliteter; overgangen fra naturalhusholdning til pengehusholdning, industrialiseringen, urbaniseringen, den økende utdannelse, den rase-messige og politiske kraftutfoldelse — alt dette i den moderne

afrikanske virkelighet som hvem som helst når som helst kan se med det blotte øye og uttale seg om — det innebærer jo også i høyeste grad et samspill mellom det genuint afrikanske og ti tusen forskjellige impulser som kommer utenfra, det vil da for en meget stor del si Europa.

Og dermed kommer man forholdsvis fort derhen, at ens interesse ikke bare samler seg om det genuint afrikanske, men også om disse impulser som kommer til Afrika utenfra: hva består de egentlig i, hva er det de står for — og hva *er* det i grunnen, dette Europa som i en slik utstrekning har preget og preger ikke bare Afrika, men verden som helhet?

Naturlig nok vil man som europeer komme til Afrika med alt det såkalte europeiske som de rene selvfølgeligheter i bagasjen, på linje med pyjamas og tannbørste — Europa vet man bare så alt for godt hva er, og til å begynne med har man like- som lagt det bak seg som noe som ikke vedkommer ens opplevelse av Afrika. Men det varer ikke lenge før alle selvfølgelighetene ikke er fullt så selvfølgelige lenger, og man befinner seg da i den forvirrende, men forhåpentlig fruktbare situasjon at man i Afrika ikke bare møter Afrika men også Europa — møter det påtrengende som både en samvittighetsskyld og en utfordring, som en rikdom og som en fallitt, som et privilegium og som en anklage. Jeg vil for mitt eget vedkommende si det så sterkt, at under mitt møte med og min opplevelse av Afrika ble ingenting mer maktpåliggende for meg som europeer, enn å ta alt dette som vi kaller Europa opp igjen til ny undersøkelse og overveielse. Og det står for meg slik, at i denne tiden da vår oppmerksomhet så sterkt er rettet mot de såkalte u-landene, og vi ivrer for alle mulige og også en del nokså umulige former for u-hjelp, er ingenting mer nødvendig enn at vi virkelig besinner oss på hvem og hva vi selv er. Her som ellers gjelder sannheten i det ord, at når en blind prøver å hjelpe en blind, er det fare for at begge to faller i grøften.

Når jeg nå er inne på «Europa sett fra Afrika», så innebærer det altså ikke bare, eller engang først og fremst, hvordan afrikanerne ser på Europa — det kan jeg bare uttale meg temmelig

vagt om; selv en afrikaner ville ha sine vanskeligheter med å gi dekkende uttrykk for det, det skulle vel minst et høyst variert sammensatt team av afrikanere til for å gi det spørsmålet et svar som stakk så dypt at det hadde noen virkelig verdi. Det eneste jeg kan gjøre i så måte, er å gi noen glimt av hvordan jeg selv opplevde afrikanske reaksjoner på Europa. Men mitt egentlige anliggende her og nå er å si noe om hvordan jeg selv som europeer midt i en afrikansk hverdagsvirkelighet opplevde Europa, på avstand fra alt dette som gjør en slik opplevelse nærsynt og selvfølgelig. Det ble en utfordring jeg simpelthen ikke kunne la være å ta opp.

En av mine afrikanske venner fortalte meg en gang, at i hans mors ungdom trodde i hvert fall de eldre i hans stamme fullt og fast at de hvite ikke var mennesker, men ånder som var kommet opp av de hvite maurenes tuer. Jeg går ut fra at det var den mest plausible forklaring det overhodet var mulig å finne på disse underlige fenomener, som var menneskelignende for såvidt som de gikk på to og hadde øyne og nese og munn, men som for øvrig i det hele tatt ikke lot seg plasere i den alminnelige afrikaners virkelighet eller verdensbilde. *Allt* ved disse hvite vesener var annerledes, — ikke bare hudfarve og klesdrakt og sprog, men fremfor alt deres rikdom, deres styrke, deres kunnskaper og teknikk; det var ikke mulig å vite hvordan man skulle gripe dem an; de kom med tegn og gjerninger som bar bud fra en helt annen klode — europeernes tilsynekomst betydde et voldsomt frembrudd av noe som for afrikanerne var så fullkommen fremmed, at en naturlig og organisk kontakt simpelthen ikke var menneskelig mulig. *Om* europeerne hadde vært ånder som kom opp fra maurtuen, så hadde det i grunnen ikke gjort noen forskjell.

Afrikanerne har etter hvert oppdaget at europeerne ikke er ånder, men høyst forkrenkelige vesener av kjøtt og blod. Man kan bekrige dem og drepe dem eller fordrive dem, man kan anvende mot dem det man har lært av dem, man kan tackle dem politisk, man kan utnytte dem og man kan imitere dem,

man kan eventuelt samarbeide med dem, man kan bli venner med dem, føle fellesskap med dem, føle at man har noe vesentlig sammen — forholdet mellom afrikanere og europeere har i løpet av noen generasjoner etablert seg i overhodet alle de såvel negative som positive utgaver man i det hele tatt kan tenke seg. Ikke desto mindre er situasjonen den, også i land hvor kolonialismen er avviklet og afrikaniseringen gjennomført og tingene forsåvidt skulle ligge til rette for et fellesskap på like fot, at bare i ytterst få tilfelle er det tale om et virkelig dyperegående fellesskap mellom europeere og afrikanere; der er en gjensidig tiltrekning og frastøtning der hvor det er en kontakt under overflaten, det vil fortrinnsvis si mellom europeere og de forholdsvis forsvinnende få afrikanere som har en høyere utdanning; og for den jevne afrikaner er det fremdeles slik, at europeeren er og blir en fremmed, som man kan møte med avvisning eller med vennlighet, men som man i bunn og grunn ikke har noe til felles med. Sett med den vanlige afrikaners øyne er Europa noe omtrent like fjernt som Månen eller Mars kommer til å være for oss om noen få år — et sted som finnes, og som det går an for noen få utvalgte å komme til, men som ikke har noe med vår egen tilvante verden og virkelighet å bestille. For den jevne afrikaner vil en hvilken som helst europeer for eksempel være et desidert overklassefenomen, likegyldig hva vedkommende europeer er i egne øyne — han er et menneske som har ting og kan foreta seg ting som ligger helt og aldeles utenfor den gjennomsnittlige afrikaners rekkevidde. En europeer er for afrikaneren et vesen som har myndighet og makt og muligheter, og det er en nærmest ugripbar tanke at en hvit normalt skal kunne befinne seg i noe annet enn en overlegen situasjon. En afrikansk prest som er blitt en av mine gode venner, fortalte meg at det merkeligste han opplevde da han kom til Europa, var å se hvite mennesker feie gatene — det ble en sjokkartet, men perspektivrik opplevelse: det hadde til da i det hele tatt ikke streifet ham at en hvit mann kunne være en arbeider, en proletar, en tigger, et menneske som led nød, som trengte hjelp eller medlidenhet, kort sagt et medmenneske.

Dette er et forhold som ligger i selve situasjonen: ytterst få om i det hele tatt noen europeere er kommet til Afrika for å oppholde nakne livet. Det har aldri vært og kommer vel aldri til å bli noen proletarutvandring fra Europa til Afrika som den som i sin tid foregikk fra Europa til Amerika, og som i våre dager i noe mer begrenset målestokk skjer fra Europa, særlig da Syd-Europa, til Australia. Til Afrika er europeerne kommet enten for å erobre eller administrere eller investere eller misjonere eller undervise eller helbrede, men alltid i en eller annen form for ledende stilling, aldri for å leve et om jekså må si alminnelig afrikansk liv, hvilket for øvrig også ville måtte betegnes som en umulighet, om ikke annet så rent psykologisk. Dette forhold er i og for seg ikke noe som kan legges europeeren til last, og vi må være klar over at det ikke kommer til å forandres, men tvert imot bli stadig mer utpreget i tiden fremover: det som nå skjer er at europeerne mer og mer kommer til Afrika (jeg tenker nå på de frie land i Afrika) nettopp som *utvalgte* mennesker, elitemennesker: lærere, naturvitenskapsmenn, ingeniører, teknikere, økonomer, statistikere, veterinærer, leger, kort sagt en moderne ekspertis som u-landene i stadig stigende grad vil ha bruk for. Og tendensen vil bli den, og enda mer utpreget enn den er i dag, at disse europeiske ekspertene blir i Afrika i kortere tid, ett år, to kanskje, sjelden mer enn tre-fire i hvert fall, og har en så rundelig gasje at de i selv noenlunde velavlønnede afrikaneres øyne kommer til å se seg som de rene millionærer. Den tidligere typen av misjonærer, enten de nå var prester, leger, lærere eller sykepleiersker, som dro til misjonsmarken for å leve hele eller i hvert fall en vesentlig del av sitt liv der, hadde tross alt en sjanse til å bli fortrolige med de afrikanere de levde sammen med, en sjanse som våre dagers korttid-eksperter ikke har, eller i hvert fall bare i sjeldne tilfelle og i ytterst begrenset utstrekning.

Jeg nevner dette momentet såvidt utførlig, fordi det er så overmåte vesentlig til forståelse av hvordan afrikanerne ser på Europa, og dermed også — til en viss grad i hvert fall — det bilde man selv får av Europa når man ser det slik utenfra. Euro-

peeren vet en hel del om Europa som afrikaneren ikke vet, han kjenner den lange og langsomme historiske utvikling, vet om den konfliktbetonte sosiale problematikk, vet i hvert fall *litt* om hva det har kostet av slit og ingenium og av strider og konflikter og menneskelig lidelse å nå det stadium i den tekniske og økonomiske utvikling som vi står på i dag, og som så mange afrikanere uten videre går ut fra at Europa har fått gratis. Hva afrikaneren vet, er at europeerne alltid har vært de overlegne i den afrikanske sammenheng, de har hatt makten og myndigheten og pengene og kunnskapene; og man kan kanskje si det sånn, at det kunne enda gå an så lenge europeerne og det europeiske var noe så desidert fremmed, at myten om åndene opp fra maurtuene kunne opprettholdes: dette var nå altså de hvite åndene og deres måte å være på, og det førte ingen bro over. Men med tiden er det kommet et annet og høyst vesentlig moment til, et moment av temmelig paradoksal karakter. Det nemlig, at etter hvert som det er blitt klart at europeerne ikke er ånder, men mennesker av kjøtt og blod, og at det går an å tilegne seg deres pengesystem og våpen og kunnskaper og ideer, presser det spørsmål seg på, som en dyp forurettelse: hvorfor har ikke vi den samme del i dette som europeerne?

De afrikanere som har forutsetninger for å sammenligne og vurdere, og som har den nødtørftige politiske oversikt, er fullt klar over at til tross for all den hjelpen som nå i forskjellige former strømmer inn, tross den radikale omlegning av samfunnsforholdene som nå skjer i de frie land i Afrika, tross afrikaniseringen, tross den økende kunnskapstilegnelse, som alt sammen ved første øyekast ser ut som et overveldende fremskritt i retning av en utjevning mellom Afrika og Europa (hvori jeg i denne forbindelse naturligvis innbefatter Amerika og overhodet de land som har fulgt opp i den moderne økonomisk-tekniske ekspansjon) — tross alt dette blir avstanden mellom Afrika og Europa i virkeligheten ikke mindre, men større, fordi de kapitalsterke lands økonomiske og tekniske aksellerasjon øker langt mer enn hva de tilsynelatende moderniserte afrikanske statene er i stand til å følge med i.

Den kjensgjerning at avstanden mellom de rike og de fattige land hele tiden øker, og at de ledende afrikanere er helt på det rene med dette forhold, driver Afrika inn i en nevrotisk ambivalens overfor Europa. Den økende selvtillit og følelse av eget verd som har gått hånd i hånd med avkolonialiseringen og afrikaniseringen, gjør det til en helt naturlig ting for afrikaneren å ville tilegne seg alt eller i hvert fall mest mulig av dette som møtet med den moderne sivilisasjon har lært ham å betrakte som goder: «Of course we must imitate the Europeans,» sa en student til meg en dag da vi snakket sammen om disse ting, og det tror jeg jeg kan si er en virkelig representativ holdning blant dagens afrikanere, tross alt snakk om å bevare gammel afrikansk stil og kultur. Til tross for all lett begripelig etnografisk romantikk er det neppe en eneste noenlunde realistisk afrikaner i dag som ikke er på det rene med at det ikke fører noen vei tilbake, den eneste mulighet er en økende integrasjon i den moderne verdenssammenheng, og dermed er det også gitt at man må «imitate the Europeans», likegyldig hvilken nyanse man måtte legge i uttrykket. På den annen side vil erkjennelsen av at det i hvert fall inntil videre i stor utstrekning dreier seg om nettopp en *imitasjon*, altså en ytre tilegnelse uten den naturlige og indre fortrolighet og dermed sikkerhet, skape en mer eller mindre bevisst, mer eller mindre ubevisst avvergereaksjon overfor dette som nok er lokkende, men som samtidig av forholdene så å si påtvinges en mot ens egne instinkter og tradisjoner; og jeg tror meget av den schizofreni som preger dagens Afrika både politisk og kulturelt, skyldes en fornemmelse av at man så å si er blitt nødt til å spille rollen som sin egen bøddel: man skal hevde sitt menneskeverd ved å avskrive sin egenart! Det kan bli nevroses av mindre! — Dette er i og for seg ikke noe spesifikt afrikansk fenomen, man kan iaktta parallelle fenomener overalt hvor det skjer en overgang fra en statisk agrarkultur til en dynamisk urbanisme og industrialisering. Men det sjelelige kriseforholdet blir desto mer akutt der hvor skiftet skjer så brått og nærmest overgangsløst, som tilfellet er i dagens Afrika.

Afrikanernes bilde av Europa er altså bestemt av det man kan

sammenfatte i begrepet kolonialismen, og som jo i virkeligheten er noe langt mer komplisert enn en rent brutal og fullstendig uorganisk undertrykkelse og utnyttelse. «Kolonialismen» består i at den sterkere setter sitt uavviselige stempel på den svakere, angir normene simpelthen; forsåvidt kan det være berettiget å snakke om en «neo-kolonialisme» som kommer inn bakveien der hvor den gamle, ettertrykkelige og for alle åpenbare «gammel-kolonialismen» er blitt sparket ut gjennom hoveddøren. Man kan si der finnes en form for «kolonialisme» som alltid vil gjøre seg gjeldende der hvor styrkeforholdet mellom menneskegrupper er rykket ut av balanse. Å tro at Afrika vil være i stand til å kaste av seg *den* form for kolonialisme innen overskuelig fremtid, må jeg dessverre si står for meg som en barneblank illusjon, og dermed må man vel også regne med den afrikanske schizofreni overfor Europa som en noe så nær permanent sinnstilstand.

Her kommer imidlertid også et annet aspekt inn i bildet, nemlig kristendommen. Jeg kan ikke her gi meg til å utbre meg om hva den kristne misjon har betydd og stadig betyr i Afrika, det er et felt av en nærmest uoverskuelig størrelsesorden. Men det jeg må komme inn på her, er at for de aller fleste afrikanere er bildet av Europa bestemt ikke bare av europeernes militære og politiske og økonomiske og tekniske makt, men også av kristendommen.

I og for seg kan man ikke undres over at for afrikanerne flest står kristendommen som en side av den europeiske kolonialisme: de to tingene har alltid kommet omtrent samtidig og ihvertfall tilsynelatende hånd i hånd, og i svært mange tilfelle også i et nært samarbeide, som iblant kan ha utartet til en temmelig vanhellig allianse på praktisk-oppportunistiske premisser. Det ville selvfølgelig være det rene tull å fremstille alle koloniadministratorer som skurkaktige undertrykkere og utplyndrere; mange av dem har vært overbevist om at de gjorde en sant vel-signelsesrik gjerning for Afrika, mange av dem var dypt kristne mennesker med en helt uomtvistelig idealitet, og for dem var samarbeidet med misjonen uttrykk for et kristent-humanistisk

helhetssyn; bare på den basis kan man også se sammenhengen og nyansene i den utvikling som har ført til avviklingen av kolonialismen på den måten den har skjedd særlig i de tidligere britiske kolonier. Og når man anklager den kristne misjon for «kulturimperialisme», for å forsøke å påtvinge afrikanerne en dem fremmed og unaturlig kulturform, så får man jo ikke glemme at selv aldri så fromme og oppriktige misjonærer altså ikke er ånder som kommer opp av maurtuen, også de er mennesker av kjøtt og blod og kan ikke legge av seg sine menneskelige begrensninger; det er da heller ikke så lett å skjelve mellom hva som er «ren» kristendom og hva som er uttrykk for en veletablert europeisk borgerlighet hvori kristendommen inngår som en av de sterkeste formende impulser. Foruten å komme med evangeliet gjorde misjonærene etter beste skjønn hva de kunne for å bekjempe hva det moderne Afrika selv meget ettertrykkelig karakteriserer som sine «tre fiender», nemlig fattigdom, sykdom og uvitenhet, hvilket nødvendigvis *må* føre med seg et skifte i kulturklimaet. Men poenget er altså i denne forbindelse at for afrikanerne var europeerne under alle omstendigheter europeere, enten de nå var misjonærer eller dommere eller offiserer eller farmere eller handelsmenn, og kristendommen var noe som kom med europeerne; dermed måtte Europa og kristendommen bli omtrent uoppløselig sammenhengende begreper i den afrikanske bevissthet. Det var europeerne som bygde kirker, det var europeerne som bygde sykehus og det var ingen tvil om at det var kristne sykehus, det var europeerne som bygde skoler og det var ingen tvil om at det var kristne skoler. Akkurat det forholdet holder nå til en viss grad på å forandre seg; det finnes i dag en rekke konfesjonsløse skoler og sykehus i offentlig regi, og det finnes skoler og sykehus bygd av tilhengere av andre religioner enn den kristne. Mange steder ser det ut til å være et tidsspørsmål når sykehus og fremfor alt skoler blir prinsipielt konfesjonsløse og helt overtatt og drevet av staten; og f. eks. i Sudan er situasjonen den, at den muhammedanske stat nå etter hvert fordriver alle europeiske kristne og overtar deres institusjoner i rent muhammedansk regi. Men

i hvert fall forholder det seg nå slik, at av de afrikanere som har kjempet frem og i dag former det moderne Afrika, har en alt overveiende del fått sin utdanning i kristne skoler; og om man i dag plutselig ville nedlegge alle kristne skoler og sykehus i Afrika, så ville alt som heter helsevesen og undervisning oppleve et momentant og nærmest komplett sammenbrudd. I en langt høyere grad enn jeg overhodet hadde drømt om før jeg kom dit og kunne konstatere det av selvsyn, setter kristendommen sitt preg på den afrikanske virkelighet. En ting er at selve antallet av afrikanere som tilhører kristne kirker, er langt større enn man vanligvis tror; en annen ting er at også ikke-kristne afrikanere i høy grad regner med, og rent realistisk *må* regne med, kristendommen som en realitet i folkets liv; og en tredje ting er at kristendommens innflytelse på mange måter rekker langt videre ut enn til de nominelle kristne; det skjer i Afrika som overalt ellers hvor kristendommen får virke, en influens av kristne impulser uten at man i alminnelighet gjør seg klart hvor de egentlig stammer fra.

Altså: for den alminnelige afrikaner, og kanskje spesielt for den kristne afrikaner, står da Europa som den kristne verdensdel par excellence. Men dermed trekkes kristendommen naturlig nok for mange afrikanere inn i hva jeg tidligere har omtalt som Afrikas schizofrene holdning til Europa og alt europeisk; den er et ledd i den «kolonialisme», det ytre og indre avhengighetsforhold, som han vil kaste av seg. Man kan få høre i alle tonearter hvordan kristendommen har vært et lumsk middel i kolonialistenes hender til å undertrykke Afrika: «Til å begynne med satt vi med jorden og europeerne med Bibelen, nå sitter europeerne med jorden og vi med Bibelen,» var et av de gjengse og populære slagord før Uhuru, og man kan fremdeles til stadighet høre variasjoner av det. På den annen side inngår kristendommen også i bildet av det Europa som attraherer afrikaneren, som ingenlunde er blind for at den kristne kirke har noe å gi. Dette gjelder naturligvis i første rekke de millioner av afrikanere som tilhører den kristne kirke. Der er en ganske annerledes enkel og uforstilt religiøsitet i afrikaneren enn hva

vi er vant til her hos oss, hvor det i manges øyne er noe i retning av en intellektuell og sosial blamasje å bekjenne seg som kristen. Man ville ta grundig feil dersom man innbilte seg at for de afrikanske kristne var kristendommen bare noe utenpåklisset og tillært, — selv om det naturligvis finnes nok av vane- og navnekristne der som her. For virkelig bevisste og innsiktsfulle afrikanere står det klart at kristendommen ikke er noen europeisk spesialitet, men åpenbaringen av selve Veien, Sannheten og Livet, uansett hvilket himmelstrøk man hører hjemme under, og at kristendommen i sin tid kom til Europa som den er kommet til Afrika, nemlig gjennom misjon — og om man så vil: gjennom en «kulturimperialisme» utenfra. Men ettersom initiativet til den kristne misjon i Afrika altså kom fra Europa, og misjonærene for en alt overveiende del har vært og er europeere, og de som økonomisk og administrativt opprettholder det vidt forgrente kirkearbeidet også for en overveiende del er europeere, så er det jo ikke mer enn naturlig at afrikanerne også trekker den slutning: at så må jo Europa være det *kristne* Europa — det sted hvor alt det misjonærene forkynner og praktiserer, også angir de gjeldende normer, som godtas og praktiseres av både samfunnet og den enkelte. Det er en illusjon, men det er begripelig at den kan oppstå.

Når man da som europeer blir konfrontert med disse forskjellige aspekter av hvordan afrikanere opplever og oppfatter Europa, og så samtidig dag ut og dag inn står overfor det som er Afrikas egne realiteter så å si på hverdags- og provinsplanet, altså befinner seg utenfor de europeiserte storbysentra som gir turister og journalister et inntil falskhets ensidig bilde — ja, så er det ikke til å unngå at man spør seg: Hvordan oppfatter du da *selv* dette Europa som du kommer fra og som du tilhører, og som på så mange vis har satt og stadig setter sitt stempel på Afrika, bidrar til å forme det nye Afrika både åndelig og materielt . . . hva *er* dette Europa i selve sin essens?

Det første som slår en når man forsøker å se Europa på bakgrunn av Afrika, er den ufattelige *rikdom* i det europeiske. Og

da mener jeg ikke først og fremst det økonomiske potensial, men selve den nesten ufattelig nyanserte rikdom i det europeiske liv, i den europeiske kultur. Hvilket uendelig oppbud av ingeniurnium ligger ikke i den europeiske tenknings historie, hvilket uuttømmelig vell av visjoner ligger ikke i den europeiske diktning og malerkunst og arkitektur, i kunsthåndverk og teknikk, hvilken sum av medmenneskelig erfaring og omtanke ligger ikke nedlagt i det rikt nyanserte sosiale liv... Nettopp fordi den afrikanske hverdagsvirkelighet ter seg så uhyre enkel, går det etter hvert opp for en at det man der hjemme tok for ganske umerkverdige selvfølgheter, i virkeligheten er serie på serie av rene underverker, og man føler stadig sterkere en fullstendig kriblende trang til å oppleve det alt sammen påny, møte det med friske sanser og ta det innover seg med all den undrende ærbødighet som det fortjener. Det gjelder naturligvis om alle kulturkretser og kulturformer, at rikdommen og nyanseene i dem er større enn man ved første øyekast ser og forstår. Det gjelder også den afrikanske kultur, som etter hvert har fremstått som noe langt mer differensiert og raffinert enn hva man trodde i de slett ikke så fjerne århundrer da teologene med fingeren på nesene drøftet hvorvidt negeren hadde en sjel. Det er i ferd med å opparbeide seg en ekte respekt for Afrikas kulturmanifestasjoner, og denne økende viten og forståelse holder også på å bli en del av vår egen kulturs rikdom. Men det er på den annen side en rent romantisk virkelighetsforfusking når man så, her og der, trekker den konklusjon at dermed kan det i grunnen være hipp som happ, den ene kulturformen er like bra som den andre. Jeg mener ikke at Europa har rett til å hovmode seg, hvilket forhåpentlig vil bli helt klart ut fra denne artikkelen. Men når det nå blir gjort iherdige og velmente bestrebelse på å luke vekk ordet «primitiv» fra sproget, så er jeg ikke med. Ordet dekker en realitet, som ikke oppheves av at man lett gir det visse positive eller negative følelsesaksentureringer; hvis det overhodet er noe som heter fremskritt og utvikling, hvis menneskehetens historie innebærer at mennesket tar sine iboende muligheter i stadig mer bevisst besittelse, så

er visse stadier i denne utvikling mer primitive, mer *ved begynnelsen*, enn andre — så er visse former for liv rent menneskelig sett rikere enn andre. Vi kan ha all mulig ærbødighet for dragehoder og rosemalte mangletrær, vurdere deres kunstneriske kvaliteter og se dem som funksjonsuttrykk for den tid og det miljø som skapte dem, og samtidig være fullt på det rene med at det som har skjedd i menneskehetens indre historie siden dragehodenes eller mangletrærnes tid, representerer en utvidelse av vårt erkjennelsestilfang, en vekst i menneskelighet, en stadig rikere nyansering av hele menneskehetens liv. Var det ikke slik, så kunne man jo like godt plukke ordet «vekst» ut av sproget med det samme.

Oppdagelsen av de uomtvistelige verdier som ligger i den afrikanske kultur, eller i de afrikanske kulturer er det vel riktigere å si, har på enkelte europeere hatt den merkverdige virkning at de setter i gang med full fart å nedvurdere sin egen kultur. Reaksjonen har etter min mening noe mildt sagt nevrotisk ved seg; jeg skal siden komme tilbake til den — her og nå vil jeg bare nok en gang understreke opplevelsen der nede av den uendelig fasetterte rikdom i den europeiske kultur og den nesten skremmende sterke følelsen av privilegium ved å tilhøre den, uten noen egen fortjeneste og verdighet. Og så meget er også sikkert, at den utvikling som skjer på bred front i dagens Afrika, med alle forsøk på å bygge på og inkorporere de afrikanske kulturtradisjoner, er absolutt utenkelig uten et ustanselig og i virkeligheten stadig sterkere samspill med den moderne internasjonale sivilisasjon, som igjen i første rekke er bestemt ut fra den europeiske kulturform. Dette er simpelthen vår generasjons historiske situasjon, som det ikke kan nytte å bortforklare. Er man i tvil, så kan man jo stille et par kontrollspørsmål. For eksempel: Hva ligger i begrepet «høyere utdanning»? Og: Er en moderne utvikling overhodet tenkelig i Afrika uten en stadig økende «høyere utdanning» med alt hva den innebærer?

Men i denne opplevelse av bredden og rikdommen i den europeiske kultur tvinger det seg etter hvert inn visse reflek-

sjoner. Alle disse forskjellige kulturuttrykk — er det bare en rekke disparate og løst sammensatte elementer, eller springer de frem av en enhetlig vesenskjerne? I så fall hvilken? Er det hele bare en differensiering for differensieringens egen skyld, eller sikter den mot noe? Hva er det vi kaller Europas bærende idé — om det finnes noen?

Det kan neppe være noen tvil om svaret på det. Helt fra begynnelsen, fra det øyeblikk da Prometevs ble født, har europeisk myte og tenkning, kunst og forskning vært bestemt av én visjon: *menneskeverdet*.

Fra Sokrates til Schweitzer består Europas åndshistorie i en stadig kamp for å innkretse og klargjøre menneskeverdet, og kamplinjen har gått gjennom mennesket selv, fordi det også er i menneskets paradoksalt motsetningsrike sinn de krefter bor som vil menneskeverdet til livs. Ingen kulturkrets er seg sin historie bevisst på en så fasettert måte som den europeiske, og jeg tror det skyldes at heller ikke i noen annen kulturkrets har menneskeverdet i samme grad vært ustanselig til stede som etisk og åndelig korrektiv.

Det er sikkert nok at Europas historie frembyr et på mange måter rystende skue; det står blodtév og skrik av den fra Argos til Auschwitz, her er kriger og hekseprosesser og alle de grusomheter som overhodet tenkes kan, og stadig mer fremmelig og effektivt etter hvert som de tekniske hjelpemidlene ble utviklet. Og tenker vi på Europas ekspansjon ut over verdensdelen, erobringen av Mexico og Peru, slavehandelen på Afrika, overhodet den utnyttelse og undertrykkelse av fremmede folkeslag som ligger i begrepet kolonialismen, så er det sikkert nok at Europas historie føles som en belastning som nesten ikke er til å bære.

Men *når* alt dette ved vår historie føles slik, som en dyp og uopprettelig skam, og ikke som en naturlig utfoldelsesprosess det ikke lar seg gjøre å legge moralsk målestokk på, så er det jo nettopp fordi det samtidig har foregått en etisk og åndelig kamp, en erkjennelses- og bevissthetsutvikling som gjør at vi i det hele tatt *kan* kjenne skam — en skam over mennesket, på

menneskeverdetes vegne. Det er denne erkjennelses- og bevisst-
hetsutvikling som konstituerer det egentlige Europa. Kriger og
grusomheter, overgrep og undertvingelse, den sterkes misbruk
av den svake, er i og for seg ikke noe Europa har hatt monopol
på; men jeg for min del kjenner i hvert fall ikke til noen kul-
turkrets hvor tanken på menneskeverdet, midt i alt det gru-
fulle, har nedfelt seg så sterkt og pukket så iherdig på å bli
tatt alvorlig.

Og det er denne ofte så forvirrende dobbelthet i det euro-
peiske som rykker en så sterkt inn på livet når man opplever
den mot en afrikansk bakgrunn. På den ene side befinner man
seg nettopp på åstedet for en rekke av Europas groveste for-
syndelser mot menneskeverdet. I enkelte afrikanske land, blant
annet det land hvor jeg oppholdt meg mest, har disse over-
grepene vært mindre drastiske enn mange andre steder i Afrika
— men allikevel tilstrekkelige til at selv etter frigjøringen for-
nemmes visse ettervirkninger, om ikke annet så i hvert fall som
en viss elektrisk spenning i atmosfæren etter et forhold som
rent menneskelig sett var og ble en umulighet. Og selv på vår
relativt fredsommelige plett merket vi dønningene av hva som
foregikk på samme kontinent, i Congo og Mozambique, i Rho-
desia og Sør-Afrika, hvor konfliktene har låst seg tilsynelatende
uløselig fast takket være en europeisk holdning som fra først
til sist var og er et eneste veldig forræderi mot menneskeverdet.
Iblant belaster det ens skamfølelse tungt å være europeer i
Afrika. — Men samtidig møter man også i Afrika så å si i ren-
kultur det annet aspekt på Europa: det forgrenede nettverk av
skoler og sykehus og andre sosiale og humanitære institusjoner,
som først og fremst er blitt til på den kristne misjons initiativ,
— institusjoner som har spilt en helt avgjørende rolle for ut-
viklingen av det moderne Afrika og som i høyeste grad har
bidratt til å gi afrikaneren nettopp den følelse av *dignity* som
spiller en slik rolle i den afrikanske psyke i dag. På dette om-
rådet begynte den kristne misjon på absolutt bar bunn i Afrika;
og er det en menneskelig innsats jeg tar hatten av for her i
verden, så er det denne. Jeg har mange ganger stått ved sam-

mensunkne og smuldrende misjonærgraver rundt omkring i Øst-Afrika, og jeg har hver gang gjort det med en følelse av å stå på hellig grunn; disse fattige og forsømte og ofte helt anonyme minnesmerkene står der som vitner om en innsats av *alt*, for nettopp menneskeverdets skyld. «Om disse tier, skal stenene rope!» Og stenene roper . . .

Men fordi man i Afrika møter disse to utgavene av Europa så til de grader i renkultur — på den ene siden maktviljen og selvisheten og menneskefordredelsen, og på den annen side denne store, betagende innsats for mennesket, medmennesket, menneskeverdet — så slår det en også sterkt at menneskeverdet i virkeligheten er et religiøst begrep. Det lar seg ikke dedusere ut av nakne naturen, *den* levner såvisst ikke mye menneskeverd der den går sin gang. Og den som går omkring med nesen i været og evig og alltid pukker på sin «verdighet», er utelukkende et tragikomisk fenomen, blankt uvitende om hva menneskeverd egentlig er. Menneskeverdet består deri at mennesket med all sin forkrenkelighet og ufullkommenhet og midt i all sin sammenheng med det vi kaller naturen, er «skapt i Guds bilde».

Formuleringen er fra Genesis, men erkjennelsen er ikke spesifikk for jødedommen og kristendommen; i forskjellige variasjoner bærer den menneskesynet overalt hvor man overhodet kan tale om et «menneskesyn», — la oss si det slik: menneskeverdet ble til da menneskedyret reiste seg et alter, for det var i det øyeblikk det ble menneske. Erkjennelsen kan ha vært mer eller mindre klar og fullkommen, den kan ha vært begrenset, den kan ha vært i ordets egentligste forstand primitiv, men den har vært der: Menneskets verdighet består i at det er utpekt av guddommen til et liv under en forpliktelse; og jo mer det forholder seg til denne forpliktelse, desto mer blir dets liv en vandring mot en fullkommenhet. Først på den basis blir jo også medmennesket virkelig medmenneske og ikke bare et kre man kan hundse og utnytte og slakte. Hele menneskehetens historie er en vandring i dette åndelige spenningsfelt, hvor be-

visstheten har kjempet for å forme og lede en natur som i seg selv er anarkisk og derfor i siste omgang destruktiv.

Men om denne kampen har pågått i en eller annen form overalt hvor man i det hele tatt kan snakke om «det menneskelige», så har dette med menneskeverdet dog fått sin høyeste og klareste utformning gjennom Jesus Kristus: i ham har den levende Gud forbeholdsløst identifisert seg med mennesket, i en lidende kjærighet som tok den ytterste fornedrelse inn over seg for å bære den sammen med mennesket og for mennesket. En høyere form for menneskeverd er overhodet ugripbar for menneskeånden, enn den som ligger implisitt i Jesu ord: «Alt dere gjør mot en av disse mine minste små, det har dere gjort mot meg.»

Dette budskap, denne tro, denne erkjennelse har det vært Europas historiske oppgave å bære frem. Og Europas historie har i virkeligheten vært en sammenhengende kamp mellom det som har sagt *ja* til denne erkjennelse, og det som har sagt *nei* til den. Ser man Europas historie under dette aspekt, så blir man først for alvor grepet av forferdelse, fordi utilstrekkeligheten og svikten roper mot en fra alle kanter, avstanden mellom budskapet og virkeliggjøelsen av det blir selve den menneskelige tragedies fallhøyde! Og her har motsetningen ikke vært Kirken på den ene side og verden på den annen, for også Kirkens historie blir under dette aspekt en dyp og uopprettelig tragedie; dens svikt og skjensel, dens mangel på tro og hellighet blir simpelthen ikke til å fatte — før man ser inn i seg selv og ser at avgrunnen åpner seg også der! Finnes det i det hele tatt en skatt i lerkar, så er det den som heter «menneskeverdet», for det er gitt oss av Gud og kan ikke komme noe annet steds fra.

Men med alle sine himmelropende svikt *har* Europa altså båret denne skatt frem. Det er en kjensgjerning som overhodet gir begrepet Europa en mening, som samler hele denne uendelighet av fasetter til en enhet, og som har gitt Europas historie en linje og et perspektiv tross alt frem til denne dag, gitt den et åndens overlys som har ligget der selv når tragedien var på sitt mørkeste.

Når man da står der nede og ser hjem mot det Europa som man hører til, og som man trodde man kjente, men som man stadig påny må forsøke å lære å kjenne, så er det blant annet det man spør seg om: Hvordan forholder Europa seg i dag til dette som, tvers gjennom alt virvar og alle nederlag, dog har utgjort dets egentlige og innerste kjerne og dets uforbikommelige korrektiv, dets samvittighet?

Det er min absolutte overbevisning, som mine år i Afrika i høyeste grad har bestyrket meg i, at etter at det kristne menneskebilde engang er satt inn i verden, vil en fornektelse av det automatisk bety en reduksjon av det menneskelige, en forringelse av menneskeverdet. Før mennesket gis det etter det bare én utvikling, og det er en utvikling mot en dypere forståelse og en rikere realisasjon av dette menneskebilde. Det er den store prøvesten for alt som heter europeisk kultur, i dag som det alltid har vært det, og inn for den domstol må også vår egen generasjons Europa gå. Jeg er redd det kan komme til å bli et selsomt oppgjør.

På den ene side kan det etter min mening ikke være tvil om at Europa i løpet av dette århundre, tross de to forferdelige verdenskriger som sprang frem her og hvis langtrekkende skadevirkninger stadig låser verden fast i en konstant halvpanikk, har gjort en helt eventyrlig fremrykning når det gjelder å realisere menneskeverdet i en sosial sammenheng. Det har skjedd delvis med og delvis uten den kristne kirkes medvirkning, antagelig mer uten enn med; det er i det hele tatt en paradoksal, men ikke desto mindre reell situasjon at strømninger og krefter utenfor Kirken og til og med i direkte ideologisk motsetning til den, har hatt et langt mer åpent blick for selve de menneskelige realiteter i det kristne syn på menneskeverdet, enn Kirken selv i en snever teologisk egocentrisitet har hatt. Sikkert er det i hvert fall at en tilbakevenden til de sosiale tilstander som var alment praktisert og godtatt i Europa for bare et par generasjoner siden, ville fornemmes som et katastrofalt fall nettopp i menneskeverd. Dette vil ikke si at den sosiale sammenheng i dag ikke byr på en lang rekke uløste og til dels meget alvor-

lige problemer, hvorav endel springer frem nettopp av den pågående utvikling. Men jeg tror at vår generasjon nettopp med sin rikere og mer differensierte forståelse for og oppmerksomhet overfor menneskeverdet, har større muligheter for å løse problemer i den sosiale kontekst enn noen generasjon før har hatt. Ut fra dette må man også se det fullkommen radikale omslag i Europa i synet på de tidligere kolonilandene, et omslag som må betegnes som intet mindre enn en åndelig revolusjon.

På den annen side mener jeg å kunne konstatere at sterke krefter i dagens Europa, og grotesk nok mest aggressivt innen den sektor som kalles «åndslivet», målbevisst og til og med i menneskeverdets navn sikter mot å knuse det menneskebilde som gjennom et par tusen års broget og mangslungen og ofte katastroferammet europeisk historie har vært lyset i mørket og det eneste faste punkt i forvirringen. Jeg sier klart og omsvøpsløst at jeg ikke tror et øyeblikk på verdien av et åndsliv som fornektet menneskets åndelige art, og ethvert oppbrudd fra «mennesket skapt i Guds bilde» er ikke og kan ikke bli annet enn en fornektelse av den menneskelige virkelighet og en flukt inn i meningsløsheten. Jeg er fullt og fast overbevist om at Europa uten et åndelig centripetalpunkt midt i all sin fasetterte rikdom er dømt til å omkomme i kaos og sterilitet, og det vil ikke ha annet enn sin forvirring å gi videre.

Men siden det er i et kristent tidsskrift jeg skriver, er det meg maktpåliggende å si en ting til, og det gjelder Kirken i Europa — det vil da igjen si alle oss som tilhører den kristne kirke og vil gjøre det:

I to tusen år har Jesu ord lydt i Europa, formidlet av den hellige alminnelige kirke. I to tusen år har vi hatt dette enorme kraftreservoar iblant oss og forvaltet det; og det ville være meningsløst og den sorteste utakknemlighet å bestride at den kristne tro har vært et skapende og utviklende ferment i Europa i løpet av denne tiden — jeg tror vi tør si det *mest* skapende. Europas indre liv er overhodet utenkelig uten kristendommen. Men med all takknemlighet for det — det er allikevel ikke hele bildet.

Når jeg leser Kirkens historie, og tenker på de muligheter den har hatt, og ser på Kirkens situasjon i dag, og tenker på de mange millioner av mennesker midt i Europas hjerte som med full overbevisning anser kristendommen som et dem aldeles uvedkommende spillfekteri — ja, da slår det meg som noe absolutt gåtefullt at det går an å svikte sin Herre og Mester så katastrofalt som både vi kristne enkeltvis og Kirken som helhet har gjort; det er slik at man må spørre seg: har vi kristne ikke hatt noe virkelig skapende forhold til vår egen tro, har vi ikke kunnet lese innenad Mesterens klare og tydelige ord, har vi ikke fornemmet hans ånd, har vi trodd at vi kan bekjenne alt dette med leppene uten å ta det alvorlig? Hvordan skal vi forklare sløvheten og vanegjengeriet, det slappe tankelivet, det engstelige forsvar av de små posisjoner, hele det småborgerlige nusleri og pusleri, mangelen på glede, mangelen på kjærlighet og villighet og mot, alt dette som i dagens situasjon har sendt Kirken på en håpløs defensiv? Skjønner ikke *vi*, som burde være de nærmeste til det, hva menneskeverd er, hva det vil si å være «skapt i Guds bilde»?

Det begynner å skje ting i den kristne kirke i dag, ting med håp og perspektiv i seg, der finnes her og der en bevissthet og en innsatsvilje som vitner om at noe stort og nytt kan komme. Men det er foreløpig på langt nær nok, sløvheten og usikkerheten virker stadig fullstendig skremmende, det mangler ennå uendelig meget på at det vi kaller «det kristne Europa» lever opp til sitt kall og sine muligheter. Ansvar er vårt, oppgavene er våre.

På en måte kan det synes nokså overflødig å snakke så meget om «Europa» i dag, da verden blir mer og mer én og den moderne verdenssivilisasjon mer og mer stryker ut skillelinjene. En ting er at Europa har mistet sine gamle maktposisjoner, en annen ting er at det europeiske kulturmonopol er brutt, en tredje ting er at idéer og impulser og ideologier strømmer inn over det afrikanske kontinent også fra mange andre kanter enn Europa, en fjerde ting er at Europas tekniske og økonomiske

potensial forlengst er overtrumfet av Amerikas og Sovjets, en femte ting er at Europa har en uhyggelig belastet historie i Afrika, som gjør at det i høyeste grad bør gå stille i dørene, og en sjette ting er at de europeiske makthaverne i en del land i Afrika i dag med vold og makt fører et styre som er en eklatant og opprørende fornektelse av alt som overhodet heter menneskeverd. Hva skal alt dette snakket om «Europa» overhodet være godt for, ville det ikke være mest anstendig å holde kjeft?

Til det kunne man kanskje svare at Europa tross alt er en realitet å regne med, selv om det kan fremstå som temmelig redusert og ribbet for sin fordums makt og prakt. — For meg er det noe som teller svært meget mer, og det ble kanskje essensen i min opplevelse av Europa mens jeg stirret hjem mot det der nede fra Afrika.

Denne verdensdelen, som nå engang er vår, denne kultur som vi har våre røtter så uendelig dypt i, den har fått sin helt særskilte karakter og dermed også sin helt særskilte oppgave, ved at den midt i det tilsynelatende virvar som heter «historien» og bestemt av historiske forutsetninger fikk seg betrodd det høyeste åndelige potensial som noensinne er blitt satt inn i menneskehetens historie, nemlig kristendommen. Dette sies i ydmykhet og uten ethvert hovmot, for det var ikke Europa som frembrakte Jesus Kristus; men den realitet som heter Europa, er utenkelig uten Jesus Kristus, uten kristendommen, uten det Chateaubriand kalte «Le Génie du Christianisme». Tross dette har Europa ennå bare famlende og ufullstendig realisert kristendommen, eller overhodet fattet hva den dreier seg om; den oppgaven som historiens Gud engang tildelte denne verdensdelen, er på langt nær avsluttet, vi har tvert imot bare såvidt begynt å arbeide med den. Den består i å gjøre klart for oss selv og klart for den verden som vi er en organisk del av, den fulle, den dypeste mening i det ord at «mennesket er skapt i Guds bilde», og å virkeliggjøre det menneskeverd som springer frem av det.